

TERAPINĖ JURISPRUDENCIJA IR ŠIUOLAIKINĖS TEISĖS HUMANIZACIJOS PROBLEMA

Viktoras Justickis

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto
Psichologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4620
Elektroninis paštas justickv@takas.lt

Gintautas Valickas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 266 7605
Elektroninis paštas gintautas.valickas@fsf.vu.lt

Pateikta 2011 birželio 1 d., parengta spausdinti 2011 m. spalio 3 d.

Anotacija. *Terapinė jurisprudencija (TJ) – tai tarpdisciplininė mokslo šaka, kurios pagrindinis tikslas yra išaiškinti ir sumažinti teisės bei jos taikymo psichotraumuojantį poveikį teisinių procesų dalyviams. TJ pretenduoja į tai, kad iš esmės pakeistų šiuolaikinės teisės pobūdį – iš teisės, tradiciškai šaltos, formalistinės, negailestingos, abejingos joje dalyvaujančių žmonių išgyvenimams, sukurtų naują – humanišką, „žmogišku veidu“, proceso dalyviais besirūpinančią teisę. Per du egzistavimo dešimtmečius TJ sulaukė didelio dėmesio ir padarė didelį poveikį pažangiausių šalių teisėdarai ir teisės taikymui. Nekelia abejonių, kad jos idėjos netrukus įžengs ir į Lietuvą. Straipsnyje pasiūlyta dvejų TJ taikymo kryptių koncepcija, kuri suskirsto visus TJ taikymo teisėje atvejus į dvi grupes, priklausomai nuo teisės ir TJ tikslų santykio konkrečiu atveju. Pirmajai grupei priskiriami atvejai, kai teisės ir TJ tikslai sutampa, antrajai – kai jie prieštarauja.*

Reikšminiai žodžiai: *terapinė jurisprudencija, psichotraumuojantis teisės poveikis, proceso dalyvis, procedūrinis teisingumas, psichinė sveikata.*

Įvadas

Terapinė jurisprudencija (TJ) – tai nauja tarpdisciplininė mokslo šaka, kuri sujungia teisę su kitais mokslais (pvz., psichologija, socialiniu darbu, antropologija, psichiatrija, visuomenės sveikata) ir yra grindžiama empiriniais bei klinikiniais šių mokslų duomenimis¹. TJ tikslas – tobulinti šiuolaikinę teisę, didinti jos humanistinį potencialą, įveikiant tradicinį formalistinį-biurokratinį teisės pobūdį, jos abejingumą teisės proceso dalyvių išgyvenimams, taip pat mažinant psichotraumuojantį poveikį jų psichinei sveikatai.

Vienas TJ pradininkų Bruce'as Winickas taip apibūdina jos paskirtį: „Terapinė jurisprudencija siekia socialinių mokslų priemonėmis iširti padarinius, kuriuos sukelia įstatymas, kad mes galėtume geriau suprasti jos poveikį ir reformuluoti jį taip, kad šis poveikis turėtų kuo mažiau neigiamų padarinių psichinei sveikatai ir maksimaliai sustiprinti jo naudingą poveikį šiai sveikatai.“

Kitas žymus šios mokslo šakos teoretikas Christopheris Sloboginas TJ apibūdina taip: „Tai socialinių mokslų panaudojimas siekiant įvertinti teisinių taisyklių taikymą ir poveikį, kuris padaromas žmogui, jo psichinei gerovei.“²

TJ yra viena iš greičiausiai besiplėtojančių šiuolaikinių teisinių ir psichologinių tyrimų krypčių. Oficiali jos atsiradimo data yra 1990 m. – TJ pradininko, JAV teisės psichologo Davido Wexlerio knygos „Therapeutic Jurisprudence: The Law as a Therapeutic Agent“³ pasirodymas. Nuo to laiko praėjo tik du dešimtmečiai. Tačiau publikacijų šia tema skaičius šiuo metu jau sunkiai aprėpiamas. Apytiksliais duomenimis, paskelbta daugiau kaip 900 straipsnių ir 42 knygų, skirtų TJ⁴.

Tikrai įspūdingas ir TJ poveikis svarbiausioms teisės šakoms. Ji turėjo didžiulę įtaką visų svarbiausių teisės sričių vystymuisi⁵: sveikatos apsaugos teisei⁶, baudžiamajai ir

-
- 1 Wexler, D. B. An Introduction to Therapeutic Jurisprudence. In: *Essays in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1991, p. 24–35; Winick, B. J. Therapeutic Jurisprudence. In: *Essays on Mental Health Law*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1991.
 - 2 Slobogin, C. Therapeutic Jurisprudence: Five Dilemmas to Ponder. In: *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996, p. 767.
 - 3 Wexler, D. *Therapeutic Jurisprudence: The Law as a Therapeutic Agent*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1990.
 - 4 Žr. International Network on Therapeutic Jurisprudence [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-09-29]. <<http://www.law.arizona.edu/depts/upr-intj/>>.
 - 5 Diesfeld, K.; Freckelton, I. Mental Health Law and Therapeutic Jurisprudence. In: Freckelton, I. R.; Petersen, K. A. (eds.). *Disputes and Dilemmas in Health Law*. Melbourne: Federation Press, 2006; Allan, A. The Past, Present and Future of Mental Health Law: A Therapeutic Jurisprudence Analysis. *Law in Context*. 2003, 20(2).
 - 6 Weller, P. Human Rights, Health Rights and the Jurisprudence of Public Health Law. In: Freckelton, I. R.; Petersen, K. A. (eds.) *Disputes and Dilemmas in Health Law*. Melbourne: Federation Press, 2006.

civilinei teisei⁷, šeimos teisei⁸, konstitucinei teisei⁹, socialinei teisei¹⁰, deliktinei teisei¹¹, darbo teisei¹² ir daugeliui kitų teisės šakų.

Pagaliau vargu ar yra kokia nors kita tarpdisciplininė mokslo šaka, kuri būtų sukėlusį tiek naujų praktinių ir organizacinių idėjų teisėje. TJ dėka gimė naujos teisinės veiklos formos ir naujos teisės institucijos: „preventyvinė teisė“¹³, „atkuriamoji justicija“¹⁴, „skatinamoji mediacija“¹⁵, „alternatyvus ginčų sprendimas“¹⁶, „holistinė teisė“¹⁷, „bendradarbiavimu paremtos skyrybos“¹⁸ ir daugelis kitų. TJ iš esmės praplėtė ir praturtino šiuolaikinės teisės reformos idėjas. Kai teisė kritikuojama, tai dažnai daroma būtent iš TJ pozicijų, vienaip ar kitaip atspindint TJ reikalavimą humanizuoti teisę.

Šio straipsnio tikslas visų pirma yra pristatyti TJ teisei mūsų šalies visuomenei. Tačiau tuo mes neapsiribojame. Šiame straipsnyje sieksime ne tik apibūdinti TJ sampratą ir paskirtį, bet ir aptarti jai skirtą kritiką, taip pat atskleisti problemas, kurias sukelia praktinis TJ rekomendacijų taikymas, pasiūlyti šių problemų tipologiją ir jų sprendimų kryptis.

Antrame straipsnio skyriuje „Pagrindiniai teisės psichotraumuojančio poveikio šaltiniai“ apibendrinsime TJ tyrimų rezultatus, atskleidžiančius veiksnius, dėl kurių teisinio proceso dalyviai gali patirti psichologines traumas.

Trečiame skyriuje „Teisės psichotraumuojantis poveikis atskiriems proceso dalyviams“ apibendrinti atskirų proceso dalyvių patiriamų psichologinių traumų duomenys.

-
- 7 Köhnken, G.; Fiedler, M.; Möhlenbeck, C. Psychology and Law. In: Brewer, M. B.; Hewstone, M. (eds.) *Applied Social Psychology*. Blackwell Publishers. 2004, p. 113–127; King, M. S. Applying Therapeutic Jurisprudence in Regional Areas [interaktyvus]. *The Western Australian Experience*. 2003, 10 [žiūrėta 2011-05-15]. <<http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/v10n2/king102nf.html>>.
 - 8 Babb, B. A. An Interdisciplinary Approach to Family Law Jurisprudence: Application of an Ecological and Therapeutic Perspective. *Indiana Law Journal*. 1997, 72: 775–799.
 - 9 Winick, B. J. Therapeutic Jurisprudence and the Treatment of People with Mental Illness in Eastern Europe: Construing International Human Rights. *Law, International and Comparative Law*. 2002, 21: 556–59.
 - 10 Daly-Rooney, R. A. Designing Reasonable Accommodations through Co-Worker Participation: Therapeutic Jurisprudence and the Confidentiality Provision of the Americans with Disabilities Act. *Journal of Law and Health*. 1994, 89.
 - 11 Shuman, D. W. Making the World a Better Place Through Tort Law?: Through the Therapeutic Looking Glass. *Psychology and Law*. 1993, 127.
 - 12 Abrams, R. I.; Abrams, F. E.; Nolan, D. R. Arbitral Therapy. In: Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.) *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996, p. 499.
 - 13 Hardaway, R. M. *Preventive Law: Materials on a Nonadversarial Legal Process*. Anderson Publishing Company, 1997.
 - 14 Zaibert, L. *Punishment and Retribution*. Ashgate, 2006; Brookbanks, W. Therapeutic Jurisprudence: Conceiving an Ethical Framework. *Journal of Law and Medicine*. 2001, 8: 328–329.
 - 15 Stulberg, J. P. Facilitative Versus Evaluative Mediator Orientations: Piercing the ‘Grid’ Lock. *Florida State University Law Review*. 1997, 24.
 - 16 Pruett, M. K.; Insabella, G. M.; Gustafson, K. The Collaborative Divorce Project: A Court-Based Intervention for Separating Parents with Young Children. *Family Court Review*. 2005, 38.
 - 17 International Alliance of Holistic Lawyers [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-15]. <<http://www.iah.org>>.
 - 18 Tesler, P. H. *Collaborative Law: Achieving Effective Resolution in Divorce without Litigation*. ABA home, 2008.

Ketvirtame skyriuje „TJ kritika ir taikymo ribos“ aptartos problemos, kylančios bandant įgyvendinti TJ idėjas tobulinant teisę bei jos taikymą ir pasiūlyti šių problemų sprendimo būdai.

1. Pagrindiniai teisės psichotraumuojančio poveikio šaltiniai

Teisė visada buvo kritikuojama už jos „antipsichologizmą“, šaltumą, abejingumą konkrečių žmonių išgyvenimams. F. Kafkos „Procesas“, Č. Dikenso „Baltieji namai“ ir daugelis kitų kūrinių vaizduoja teisę kaip didžiulę, šaltą ir abejingą biurokratinę mašiną, kuri abejingai „sumala“ į ją pakliuvusių žmonių likimus. TJ apibendrina ir susistemina šią kritiką. Ji remiasi pamatine idėja, kad tiek veikiantys įstatymai (taip pat juos lydintys teisės aktai), tiek būdai, kuriais jie taikomi teisėsaugos institucijų veikloje, daro įvairiapusį poveikį asmens, dalyvaujančio teisės procesuose, psichinei ir fizinei sveikatai¹⁹.

Šiuos teisės taikymo padarinius gali patirti ne tik kaltinamieji, nusikaltimų aukos, liudytojai, prisiekusieji, bet ir patys teisėjai ar kiti teisėtvarkos pareigūnai. Be to, šie padariniai gali būti svarbūs ne tik atskiram asmeniui, bet ir jo šeimai, bendruomenei ar net visai visuomenei, t. y. visiems, kurie yra įtraukti į tam tikros teisinės problemos sprendimą²⁰.

TJ dėmesio centre – psichotraumuojantis teisės poveikis žmogui. Sutinkama, kad šis teisės poveikis žmogaus psichinei sveikatai jokiū būdu nėra tyčinis. Priešingai, jis siejamas ne su teisę taikančių žmonių pikta valia, o su asmens, pakliuvusio į teisės terpe, „nuasmeninimo“, t. y. teisei būdingo abstraktaus ir dėl to suprimityvinto požiūrio į žmogų. Į „teisės imperiją“ (R. Dvorkin) įžengęs žmogus tarytum praranda visas savo žmogiškąsias savybes ir tampa „kaltinamuoju“, „nukentėjusiuoju“, „liudytoju“, „ieškovu“ ar „atsakovu“. Vietoj daugelio kiekvienam žmogui būdingų savybių, jis turi tik „teisinį statusą“ – trumpesnę ar ilgesnę jo pareigų ir teisių sąrašą. Ši abstrakti schema yra ne tik be galo supaprastintas, primityvus žmogaus vaizdas. Dar blogiau, kad šis vaizdas yra neteisingas, daugeliu požiūrių priešingas „realiam ir gyvam“ žmogui. Paminėsime svarbiausius „abstraktaus“ ir „realaus“ žmogaus skirtumus.

Informuotumas. Realus žmogus, pakliuvęs į „teisės imperiją“, atsiduria svetimoje, jam nepažįstamoje aplinkoje, patenka į keistą, neretai sunkiai suprantamą pasaulį. Čia

19 Winick, B. Therapeutic Jurisprudence and Victims of Crime. *Victim Participation In Justice: A Therapeutic Jurisprudence Perspective*. Forthcoming [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-05-18]. <<http://ssrn.com/abstract=1102350>>.

20 Petrucci, C. J.; Winick, B.; Wexler, D. Therapeutic Jurisprudence: An Invitation to Social Scientists. In: *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. Carson, D.; Bull, R. (eds.). England: Wiley and Sons, 2003, p. 579–604; Wexler, D.; Winick, B. *Judging in a Therapeutic Key: Therapeutic Jurisprudence and the Courts*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 2003; Stolle, D. *Practicing Therapeutic Jurisprudence*. Durham: Carolina Academic Press, 2000; Wexler, D. *Rehabilitating Lawyers: Principles of Therapeutic Jurisprudence for Criminal Law Practice*. Durham: Carolina Academic Press, 2008; Winick, B. *Civil Commitment: A Therapeutic Jurisprudence Model*. Durham: Carolina Academic Press, 2007; *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham: Carolina Academic Press, 1996; Winick, B. J. *Therapeutic Jurisprudence Applied. Essays on Mental Health Law*. 1997, 4.

vartojama jam nesuprantama kalba, taikomos neaiškios taisyklės, priimami sprendimai, kurių pagrindą jis dažniausiai supranta miglotai. Nežinomybė, neapibrėžtumas, sunkumai įvertinant savo veiksmų padarinius – nuolatiniai žmogaus, įžengusio į teisės sferą, palydovai. Tačiau teisė jo atžvilgiu vadovaujasi lygiai priešinga nuostata – kad jis žino viską ir idealiai orientuojasi teisinėje aplinkoje. Tai plaukia iš teisinės „įstatymo žinojimo prezumpcijos“, pagal kurią be įrodymų priimama, kad visi žino įstatymą²¹.

Galimybė įgyvendinti savo procesines teises. Realus teisių gynimas teisme ar policijoje – labai sunki ir brangi užduotis, reikalaujanti labai daug laiko, jėgų ir finansinių lėšų. Tačiau teisė šiuo atveju vėl vadovaujasi priešinga nuostata, kad proceso dalyviui nėra kliūčių pasinaudoti visomis jo teisėmis. Manoma, kad kiekvienas žmogus turi visas galimybes apginti savo teises ar prireikus pasamdyti advokatą, kuris padės jam tai padaryti.

Taigi gili praraja skiria realų, išgyvenantį įtampą ir pasimetusį žmogų, įžengusį į teisės sferą, nuo teisės numanomo racionaliai ir nuosekliai mąstančio, lengvai besiorientuojančio, puikiai žinančio visų galimų problemų sprendimą ir turinčio neišsemiamus laiko ir finansų išteklius „proceso dalyvio“. Svarbiausias šio skirtumo tarp teisės numanomo „proceso dalyvio“ ir realaus asmens padarinys – tai realaus asmens patiriama psichinė įtampa, kurios dydis gali lengvai viršyti asmens psichinio atsparumo ribas. Minėtos psichinės įtampos šaltinis – būtinybė priimti gyvybiškai svarbius sprendimus neapibrėžtumo (informacijos stoka) ir santykinio bejėgiškumo (nepakankamos galimybės įgyvendinti savo teises) sąlygomis.

Kuo svarbesnį klausimą žmogus sprendžia, tuo geriau jis turi būti informuotas apie viską, kas reikalinga priimti teisingam sprendimui. Realus proceso dalyvio padėtis yra priešinga. Maža to, kad jis menkai orientuojasi teisinėje aplinkoje ir neturi visų tų galimybių, kurios numanomos abstrakčiam „proceso dalyviui“, – klausimai, kuriuos jis turi spręsti šiomis sudėtingomis aplinkybėmis, yra jam gyvybiškai svarbūs. Teisinio proceso metu priimami sprendimai, nuo kurių priklauso tai, kas žmogui svarbiausia, – jo gyvybė, sveikata, nuosavybė, garbė, laisvė. Psichinė įtampa yra tiesioginis šios padėties padarinys²². Ji kyla būtent tada, kai svarbius sprendimus tenka priimti neapibrėžtumo ar bejėgiškumo sąlygomis. Kuo svarbesnis sprendimas ir didesnis neapibrėžtumas, tuo didesnė ir psichinė įtampa. Kaip minėjome, realiam asmeniui dalyvaujant realiame teisės procese ir neapibrėžtumas, ir priimamų sprendimų svarba neretai pasiekia maksimumą. Visa tai sukelia ir atitinkamą psichinę įtampą. Psichinis traumatizavimas – labai tikėtinas tokios įtampos padarinys. Jis apima įvairiapusį neigiamą poveikį asmens psichinei ir fizinei sveikatai, sukelia nepageidautinus pokyčius asmens kognicijų, emocijų išgyvenimų, motyvacijos ir kitose psichikos sferose²³. Dalis šių pokyčių gali būti trumpalaikiai, kiti – turi išliekamąjį pobūdį ir gali sutrikdyti asmens psichinę sveikatą ilgesnį laiką.

21 Rescher, N. *Presumption and the Practices of Tentative Cognition*. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 2006.

22 Palmer, S.; Dryden, W. *Stress Management and Counselling: Theory, Practice, Research and Methodology*. London: Cassell, 1996.

23 Owings, D. *Introduction to Psychobiology*. 3rd Edition. Pearson Custom Publishing, 2007.

Teisė nepastebi arba ignoruoja šį realios asmenybės aspektą. Jos numanomas abstraktus „proceso dalyvis“ nepatiria jokios psichinės įtampos, turi neišsenkamus psichinio atsparumo neigiamiems poveikiams išteklius, vadovaujasi vien „šaltu“ protu ir dėl to negali patirti kokio nors neigiamo poveikio savo psichinei sveikatai.

1.1. Psichologiniai žmonių skirtumai ir šių skirtumų nepaisymas teisiniame procese

Realaus žmogaus nuasmeninimas teisiniuose procesuose yra pagrindinis jo patiriamos įtampos, o kartu ir potencialios psichinės žalos šaltinis. Tai problema, su kuria susiduria kiekvienas žmogus, turintis reikalų su teisės sistema. Be to, dar reikia pabrėžti, kad žmonės yra labai skirtingi ir pasižymi dideliais individualiais psichinio atsparumo neigiamiems poveikiams skirtumais²⁴. Tam tikros žmonių grupės dėl savo individualių savybių (pvz., mažo tolerancijos stresui laipsnio, didelio emocinio reaktyvumo, silpnai išvystytos ego gynybos, menkesnio savęs vertinimo, įvairių psichikos sutrikimų ir pan.) gali būti ypač jautrios teisės sistemos poveikiams. Padidėjęs kai kurių žmonių jautrumas teisiniams procesams gali būti susijęs ir su tuo, kad dėl žemesnio intelekto, išsilavinimo, teisinių žinių stygiaus, gyvenimo patirties, jauno ar, priešingai, senyvo amžiaus jiems ypač sunku susiorientuoti teisinėje aplinkoje, kad jie neturi pakankamos socialinės paramos ar finansinių galimybių, kurių reikia norint užtikrinti savo procesines teises. Dėl visų šių veiksnių atskiri žmonės ar tam tikrų grupių atstovai lengviau ir greičiau patiria psichotraumuojantį teisės poveikį. Galima sakyti, kad teisingumo deivė su užrištomis akimis yra „akla“ padidėjusiam šių žmonių pažeidžiamumui. Ji atskiria tik tuos asmenis, kurie dėl sunkių psichikos sutrikimų visiškai negali dalyvauti teisiniuose procesuose ir kurių atžvilgiu numatomos tik medicininio poveikio priemonės. Visi kiti asmenys teisės požiūriu yra visiškai vienodi. Jų atžvilgiu preziumuojama, kad individualūs skirtumai yra nereikšmingi ir į juos gali būti neatsižvelgiama šiems žmonėms dalyvaujant teisiniuose procesuose. Tokia prezumpcija visų žmonių atžvilgiu yra klaidinga. Realūs žmonės nėra vienodi – tarp jų yra dideli individualūs skirtumai. Daugiausia mokėti už tą klaidą tenka būtent labiausiai pažeidžiamiems žmonėms. Klaidingos jų atžvilgiu prezumpcijos kaina – neigiamas teisės sistemos poveikis šių žmonių psichinei sveikatai.

1.2. Procesiniai veiksmai ir jų psichotraumuojantis poveikis

Pakliuvęs į „teisės imperiją“ asmuo tampa įvairiausių procesinių veiksmų objektu ir privalo atlikti visas numatytas pareigas. Pavyzdžiui, asmuo privalo atvykti į teismą, duoti parodymus, teikti savo veiksmų paaiškinimus, vykdyti pareigūno nurodymus, mokėti nustatyto dydžio baudą, atlikti įvairius pavedimus ir laikytis nustatytų apribojimų. Tačiau ypač didelį spaudimą asmeniui daro procesinės prievartos priemonės: sulaikymas, krata, asmens apžiūra ir kiti jo laisvės apribojimai (su jais susiję veiksmai suprantami kaip nemalonūs, žeminantys asmens orumą, sukeltantys pasipiktinimą ar protestą). Nei

24 Rosenzweig, M.; Breedlove, S. M.; Watson, N. V. *Biological Psychology: An Introduction to Behavioral and Cognitive Neuroscience*. 4th Edition. Sunderland: Sinauer ass, 2005.

teisė, nei jos taikymas nekelia „psichologinės kainos“, kurią asmuo priverstas mokėti už dalyvavimą procesiniuose veiksmuose, klausimo. Teisės požiūriu, jeigu tai yra reikalinga, vadinasi tai ir turi būti atlikta. O kokius psichologinius padarinius žmogui sukels tam tikri procesiniai veiksmai, teisei nėra įdomu. Tai yra tik paties žmogaus asmeninis reikalas. Šis teisės „aklumas“ labai svarbus tada, kai taikomos griežčiausios procesinės prievartos priemonės: suėmimas, krata, asmens apžiūra ir pan. Tokiais atvejais psichinės traumatizacijos pavojus yra ypač didelis. Tuo remiantis galima skirti keletą svarbių momentų. *Pirma*, žmogaus dalyvavimas teisiniuose procesuose dėsningai sukelia psichinę įtampą, kuri, savo ruožtu, didina psichotraumatizacijos tikimybę.

Antra, šis žmogaus psichinei sveikatai neigiamas teisės poveikis nesiejamas su kokiais nors pažeidimais ar nukrypimais taikant teisę, vykdamas įstatymo leidėjo numatytus procesinius veiksmus. Priešingai, toks poveikis išlieka ir net stiprėja nenukrypstamai besilaikant įstatymo raidės ir dvasios. Tai reiškia, kad psichotraumuojantis poveikis išplaukia ne iš atsitiktinių konkrečios teisinės sistemos ypatumų, ne iš netikslumų taikant įstatymą, o iš pačios teisės ir jos požiūrio į žmogų esmės.

Trečia, psichotraumuojančio teisės poveikio pavojus itin didelis atskiriems asmenims ar tam tikroms asmenų grupėms, kurie pasižymi mažesniu psichiniu atsparumu neigiamiems poveikiams, padidėjusiu jautrumu ir kartu didesniu pažeidžiamumu.

2. Teisės psichotraumuojantis poveikis atskiriems teisiųjų procesų dalyviams

Įstatymai ir teisės normos. Laikantis TJ požiūrio, kuriant naujus įstatymus arba teisės normas svarbu numatyti, kokius galimus padarinius piliečiams (ar atskirioms jų grupėms) gali sukelti šių įstatymų ar teisės normų vykdymas. Tai gali leisti iš anksto įžvelgti potencialias problemas ar sunkumus, kuriuos gali patirti piliečiai, ir parengti rekomendacijas, kaip jų išvengti. Kaip pavyzdį būtų galima pateikti 1994 m. JAV prezidento patvirtintą direktyvą „Nesakyk. Neklausk“ (angl. „Don't ask. Don't tell“), kurios tikslas buvo apsaugoti netradicinės seksualinės orientacijos karininkus nuo galimo persekiojimo²⁵. Direktyvoje buvo nurodyta, kad aukštesnio rango karininkai neturi teisės klausti jaunesniųjų karininkų apie jų seksualinę orientaciją, o pastarieji taip pat neturi atskleisti savo intymiojo gyvenimo ypatumų. Tačiau atlikus tyrimą, priešingai negu buvo tikėtasi, paaiškėjo, kad šios direktyvos taikymas neigiamai paveikė homoseksualių karininkų psichologinę būseną, nes neturėdami galimybės atskleisti savo seksualinės orientacijos, jie negalėdavo pasidalyti savo patirtimi su kitais karininkais (pvz., apie laisvalaikio praleidimo būdą, tarpasmeninius santykius ir kt.). Taigi, vertinant „Nesakyk. Neklausk“ direktyvą iš TJ pozicijų, galima pasakyti, kad jos vykdymas gali sukelti rimtų neigiamų padarinių homoseksualiems karininkams – jų izoliaciją ir atsiribojimą nuo aplinkinių. Prieš tvirtinant šią direktyvą į tokius galimus šalutinius padarinius nebuvo atsižvelgta.

25 Kavanagh, K. Don't ask, don't tell: Deception required, disclosure denied. *Psychology, Public Policy, and Law*. 1995, 1: 142–160.

Teisės saugos pareigūnai. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad teisėjai, prokurorai, policininkai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, advokatai, teismo ekspertai atlikdami savo pareigas retai patiria neigiamus psichologinius padarinius, tačiau taip nėra. Tai parvirtina tiek atliktų tyrimų rezultatai, tiek gyvenimiška praktika. Pavyzdžiui, vadina mojoje Kauno pedofilijos byloje didžiulis psichologinis spaudimas (grasinimai susidoro ti, vieši išpuoliai, įžeidimai) buvo daromas advokatams, teismo ekspertams, taip pat jų šeimos nariams. Vadovavimas teismo procesui (ypač nagrinėjant sudėtingas bylas) gali paveikti teisėjų psichinę būseną, sukelti distresą, kaltės jausmą, abejones dėl priimamų sprendimų teisingumo. Policininkų profesija dėl jų darbo specifikos (pvz., dažno susidūrimo su kritiškais įvykiais, bendravimo su priešiška nusiteikusiais teisės pažeidėjais, netikėtų iškvietimų į įvykio vietą) laikoma viena iš stresiškiausių²⁶.

Įtariamieji ir kaltinamieji. TJ tyrimų rezultatai atskleidė daugialypį poveikį šiems baudžiamojo proceso dalyviams. Pagrindinės šio poveikio išdavos – tai jau turimų psichinių sutrikimų paūmėjimas ir tendencija įgyti lėtinį pobūdį²⁷.

Liudytojai. Psichologiniai padariniai, kuriuos ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso metu patiria liudytojai, iki šiol yra mažai tyrinėti. Tačiau nekyla abejonių, kad nusikaltimo liudininkas tam tikrais atvejais gali tapti netiesiogine nusikalstamos veikos auka ir patirti pirminę, o vėliau – ir antrinę žalą²⁸. Parodymų davimas ikiteisminio tyrimo metu ir ypač dalyvavimas teismo procese gali sukelti liudytojams didesnę ar mažesnę distresą dėl didesnės atsakomybės (taip pat ir baudžiamosios), pareigūnų rodomo nepasitikėjimo ar abejingumo, gynybos psichologinio spaudimo, pakartotinio nusikalstamo įvykio vaizdo atkūrimo, kaltinamojo arba jo aplinkos psichologinio poveikio ir pan.

Nukentėjusieji. Galima sakyti, kad nukentėję nuo nusikalstamos veikos asmenys, nusprendę kreiptis į teisės saugos institucijas, pakliūna į didesnės rizikos grupę, nes susidūrimas su teisės sistema neretai gali sukelti antrinę žalą (pirminę žalą jie jau patyrė dėl nusikaltimo). Nepaisant to, kad nukentėjusysis yra bene pats jautriausias baudžiamojo proceso dalyvis, kad jo patiriama pirminė ir antrinė žala (arba jų sąveika) gali sukelti labai skausmingus ir ilgalaikius padarinius, ilgą laiką nukentėjusiųjų psichinė sveikata faktiškai buvo ignoruojama. Tačiau pastaruoju metu ši situacija ima keistis – teisė tampa humaniškesnė tiek nusikaltėliams, tiek ir jų aukoms, todėl vis didesnis dėmesys yra skiriamas nusikaltimo aukų išgyvenimams bei patiriamiems sunkumams, su kuriais jos susiduria siekdamos atkurti teisingumą ir kompensuoti patirtą žalą (pvz., siekiama padėti nusikaltimo aukoms greičiau atgauti psichologinį komfortą, užtikrinti joms psichologinį saugumą ir kt.).

Visa tai leidžia išskirti tris svarbiausius momentus. *Pirma*, psichotraumuojantis teisės poveikis yra universalus, jį gali patirti bet koks teisinių procesų dalyvis. Kitaip

-
- 26 Alexander, D. A.; Walker, L. G. Is my stress greater than yours? A comparison of policemen and firemen. *International Journal of Police Science and Management*. 2000, 2(4): 303–312; Brown, J. M.; Campbell, E. A. *Stress and Policing: Sources and Strategies*. Chichester: John Wiley and Sons, 1994; Conroy, D. L.; Hess, K. M. *Officers at Risk: How to Identify and Cope with Stress*. Placerville: Custom Publishing Company, 1992.
- 27 Wexler, D. Therapeutic Jurisprudence and its Application to Criminal Justice Research and Development. *Irish Probation Journal*. 2010, 7: 94.
- 28 Mawby, R. I.; Walkate, S. *Critical Victimology*. London: Sage publications, 1994, p. 23–58, 95–127.

tariant, nėra nė vienos teisinių procesų dalyvio pozicijos, kurią užimantis asmuo būtų visiškai apsaugotas nuo neigiamo poveikio jo psichinei sveikatai.

Antra, galima manyti, kad labiausiai pažeidžiami yra tie teisinių procesų dalyviai, kurie tampa procesinių veikslių objektais: įtariamieji, kaltinamieji, nukentėjusieji, liudytojai baudžiamajame procese; ginčo šalys, liudytojai, tretieji asmenys – civiliniame procese; teisės pažeidėjai – administraciniame procese.

Trečia, visose teisės sferose psichotraumuojantis teisės poveikis yra susijęs su tuo, kad jose stokojama būdų arba priemonių, kurios leistų sistemingai atskleisti tokį poveikį ir užtikrinti teisinių procesų dalyviams atitinkamą apsaugą (ypač tiems, kurie yra labiausiai pažeidžiami).

3. Terapinės jurisprudencijos kritika ir taikymo ribos

Atsiradus bet kokioms naujoms idėjoms, ypač tokioms svarbioms, kokias siūlo TJ, po pirminio susižavėjimo prasideda ir kritika. Jos šaltiniai gali būti patys įvairiausi – nesupratimas, nenoras priimti naujovių, požiūris į jas vien iš mokslinės konkurencijos pozicijų ir pan. Tačiau kokie bebūtų šios kritikos šaltiniai, ji gali būti labai svarbi tobulinant naujas idėjas, atsakant į iškeltus klausimus, tikslinant šių idėjų praktinio taikymo ribas ar atskleidžiant naujas problemas. Panašiai atsitiko ir su TJ siūlomomis idėjomis – jos sulaukė aktyvios kritikos²⁹. Visus TJ išsakomus priekaištus galima skirstyti į penkias grupes.

1. *Naujumo stoka*. Nurodoma, jog TJ paprasčiausiai atkartoja kaltinimą, kuris buvo visada žinomas, – kad teisė yra nepakankamai humaniška ir neatsižvelgia į žmonių psichologinius poreikius. TJ tik pasiūlė tirti šią problemą taikant psichologinius metodus.

2. *TJ sampratos neaiškumas*. TJ dėmesio centre yra psichotraumuojantis teisės poveikis. Ši sąvoka yra pernelyg plati. Tokiam poveikiui galima priskirti bet kokią trukdį arba frustraciją (nes ji visada trumpesniam ar ilgesniam laikui sutrikdo kažkokius asmens psichinius procesus ar būseną). TJ akcentuoja, kad asmens patiriama psichinė įtampa padidina blogo prisitaikymo pavojų arba tikimybę susirgti kokia nors psichine ar somatine liga. Tačiau apie tokį teisės poveikį galima kalbėti turint omeny tik tuos atvejus, kai iš tikrųjų pablogėjo asmens prisitaikymas arba sutriko jo psichinė / fizinė sveikata, ir galima įrodyti, kad būtent teisinis procesas sukėlė šį pablogėjimą ar sutrikimą.

3. *Siūlymų, kaip reikėtų spręsti specifines problemas, stoka*. Šiuo atveju nurodoma, kad TJ keliamas problemas jau seniai sprendžia kiti mokslai ar kitos tyrimų kryptys. Pavyzdžiui, ekonominė teisė nemažai ir rezultatyviai nagrinėja teisės (ir ypač procesinės prievartos) taikymo problemą, siekiant patikslinti, kur yra racionali jos taikymo riba, priklausomai, iš vienos pusės, nuo bylos svarbos, o iš kitos – nuo siekimo sukelti kuo mažiau žalos, kančios ar nuostolių proceso dalyviams. Taigi, TJ idėją, kad proceso dalyviai patiria arba gali patirti psichotraumuojantį poveikį, ekonominė teisė nagrinėja

29 Freckelton, I. Therapeutic jurisprudence misunderstood and misrepresented: the price and risks of influence [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-15]. <<http://www.restorativejustice.org/articlesdb/articles/9146>>.

daug konkrečiau ir tiksliau negu pati TJ, ir siekia įvertinti, koks psichologinis spaudimas turėtų būti leistinas sunkaus, o koks – nesunkaus nusikaltimo atveju.

Kritikai taip pat nurodo, kad didelė TJ iškeliamų problemų dalis turėtų būti sprendžiama ne taikant psichologinius metodus, o paprasčiausiai nustatant tinkamą proceso dalyvių savitarpio santykį, nuosekliai užtikrinant jų teises ir elgiantis su proceso dalyviais pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus.

4. *Neaiškumai priimant teisinius sprendimus.* Galima sutikti, kad svarbu įmanomai apsaugoti kiekvieną proceso dalyvį nuo galimų neigiamų psichologinių ir kitų padarinių. Tačiau pagal savo prigimtį teisė yra glaudžiai susijusi su procesinės prievartos ir kitų psichotraumuojančių priemonių taikymu. Įtariamasis ar slepiantis tiesą liudytojas patiria tarytojo spaudimą ir dėl to, kad nenori savanoriškai bendradarbiauti išaiškinant tiesą, ir dėl to, kad teisė neteikia tarytojui humaniškesnių priemonių paskatinti juos padėti tardymui. Taigi psichotraumuojantis poveikis gali sutrikdyti asmens psichinę sveikatą, bet jis reikalingas tiesai byloje išaiškinti. Šiuo atveju neišvengiamai kyla klausimas, kas gi yra svarbiau: tiesos išaiškinimas, ar asmens apsaugojimas nuo psichotraumuojančio poveikio?

Šis klausimas iki šiol lieka neatsakytas. Dėl to lieka neaišku, kaip ir kiek reikėtų atsizvelgti į TJ siūlymus, priimant konkrečius teisinius sprendimus.

5. *Paslėptas paternalizmas.* Kritikų nuomone TJ siekia paversti proceso dalyvį bejėgiu „vaikučiu“, kuris nesugeba pats savimi pasirūpinti, todėl jį reikia globoti ir apsaugoti nuo stresinių situacijų. Šiuo atveju teisėjas ir kiti teisėsaugos pareigūnai verčiami tapti „tėveliais“, kurie vietoj to, kad siektų išaiškinti tiesą byloje ir įvertinti jos aplinkybes, turi rūpintis tuo, kad per daug nenuskriaustų kurio nors proceso dalyvio.

Kiekvienas iš minėtų priekaištų turi tam tikrą racionalų pagrindą. Lengviausia atsakyti į tris pirmuosius: dėl naujumo stokos, sampratos neaiškumo ir siūlymų, kaip spręsti specifines problemas, stokos. Tai yra problemos, su kuriomis paprastai susiduria kiekviena nauja mokslo šaka ar mokslinių tyrimų kryptis. Pradedant mokslininkai tirti kokį nors naują objektą dažnai paaiškėja, kad kažkas tai jau darė. Tačiau TJ šalininkai visiškai pagrįstai nurodo, kad būtent jie susistemino atskirus, tarpusavyje nesusietus tyrimus ir tuo pagrindu sukūrė naują tarpdisciplininę mokslo šaką. Pirminė kiekvienos naujos mokslo šakos užduotis – patikslinti tyrimo objektą (priekaištas dėl TJ sampratos neaiškumo) ir santykius su kitais mokslais (priekaištas dėl aiškaus savo objekto neturėjimo).

Kitai yra su dviem paskutiniais priekaištais: neaiškumo priimant realius teisinius sprendimus ir paslėpto paternalizmo. Abu šie priekaištai akcentuoja tą pačią problemą – neaiškumą dėl to, koks turi būti santykis tarp teisės ir TJ tikslų. Teisė nėra sukurta tam, kad gailėtų ir stengtųsi apsaugoti proceso dalyvius. Svarbiausi jos tikslai – išaiškinti tiesą byloje, užtikrinti teisingumą, apginti visuomenei svarbius vertybes, užtikrinti teisinius santykius. Siekiant šių tikslų tenka susidurti su pasipriešinimu, interesų skirtumais, asmenimis ir grupėmis, kurie dėl savo siaurų interesų priešina save visuomenei. Teisinės prievartos priemonės – natūrali reakcija į tokį pasipriešinimą. Šios priemonės negali nebūti ryžtingos, negali nedaryti stipraus poveikio asmeniui.

Ar TJ reikalavimas nesukelti psichinės įtampos siekiant išvengti neigiamo poveikio žmonių psichinei sveikatai reiškia, kad teisė turi atsisakyti savo tikslų ar bent mažiau jų

siekti? Tarkime, įrodymams byloje gauti tardytojas turi paskirti kratą ar asmens apžiūrą. Aišku, kad ir viena, ir kita yra potencialūs psichotraumuojantys veiksniai. Ar tai reiškia, kad tardytojas turi jų netaikyti, kartu rizikuodamas, kad byla dėl to liks neiširta, įrodymai nesurinkti, tiesa nenustatyta, o nusikaltėliai nebus nubausti?

Taigi pamatinis TJ taikymo klausimas yra toks: kaip turi būti derinami teisės ir TJ tikslai? Bandydami atsakyti į šį klausimą siūlysiame „dvejų santykių tarp teisės ir TJ tikslų“ koncepciją. Remiantis šia koncepcija galima teigti, kad atsakymas į minėtą pamatinį klausimą yra skirtingas ir priklauso nuo teisės ir TJ tikslų santykio kiekvienu konkrečiu atveju.

Pirmasis santykis – teisės ir TJ tikslų sutapimas. Šiuo atveju nuoseklus TJ tikslų įgyvendinimas ne tik psichologiškai apsaugo proceso dalyvį, bet ir padeda pasiekti tų tikslų, kuriuos kelia teisė. Toks santykis susidaro teisinio tyrimo metu siekiant išaiškinti tiesą byloje. Situacija, kai įtariamasis baudžiamoje byloje (ar ginčo šalys civilinėje byloje, ar potencialus teisės pažeidėjas administracinėje byloje) slepia tiesą, yra dažna kasdieninėje teismo praktikoje. Būtent šis siekimas nuslėpti tiesą yra viena iš taikomo spaudimo (ir, atitinkamai, galimo psichotraumuojančio poveikio) paskatų. Tai yra viena iš daugelio teisinių situacijų, kuriose teisėjas ar kitas teisėsaugos pareigūnas susiduria su dilema: ar stengtis apsaugoti asmenį nuo psichologinio spaudimo, ar siekti nustatyti tiesą byloje. Kartu reikia pridurti, kad tai situacija, kurioje iš pirmo žvilgsnio akivaizdus teisės tikslo (tiesos byloje išaiškinimas) ir TJ reikalavimų (asmens psichologinė apsauga) prieštaravimas yra gana paviršutiniškas. Nuodugnesnis sėkmingo tiesos išaiškinimo tyrimas rodo, kad iš tikrųjų teisės ir TJ tikslai šiuo atveju sutampa. Pavyzdžiui, garsių JAV mokslininkų E. Lind ir T. R. Tylerio tyrimai išspendė „amžiną“ dvejų teisinių sistemų – kontinentinės ir bendrosios – ginčą dėl to, kokia teisinių ginčų sprendimo sistema yra geresnė – rungtyniškoji ar inkvizicinė³⁰. Galima paminėti dvi svarbiausias šių tyrimų išvadas: 1) rungtyniškas tiesos byloje išaiškinimas leidžia atskleisti daugiau bylai reikšmingų aplinkybių; 2) rungtyniškas tiesos byloje išaiškinimas geriau apsaugo nuo arbitro (teisėjo) tendencingumo, kai atskleidžiamos „kaltinančios“ aplinkybės, kurios liudija asmens nenaudai. Tai reiškia, kad kuo daugiau galimybių turi kiekvienas proceso dalyvis (pvz., kaltinamasis ar civilinio proceso šalis) įrodinėti savo tiesą, teikti visus argumentus ir faktus, kurie, jo nuomone, gali įtikinti teismą priimti jam naudingą sprendimą, tuo didesnė tikimybė, kad bus išaiškinta viskas, kas reikalinga teisingam sprendimui priimti.

Šios išvados yra visiškai priešingos šimtmečius vyravusiam teisiniam įsitikinimui, kad kuo mažiau įtariamasis ar kaltinamasis priešinasi ir yra linkęs iš karto pripažinti savo kaltę, tuo geriau išaiškinama tiesa. Rungtyniškumo psichologiniai tyrimai parodė, kad iš tikrųjų viskas yra priešingai. Įtariamasis ar kaltinamasis turi priešintis, jis turi teikti visus galimus argumentus savo naudai, civilinio ginčo šalys turi diskutuoti, kiekviena šalis turi pateikti viską, kas liudytų jos naudai. Tik tokiu atveju gali išaiškėti visos aplinkybės, kurios reikalingos tam, kad teismas tikrai visapusiškai ir nuodugniai išnagrinėtų bylą. Tuo tarpu įtariamajam ar kaltinamajam prisipažinus iš karto, daugelis

30 Lind, E.; Tyler, T. R. *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenu Press, 1988.

tų aplinkybių gali taip ir likti neatskleistos. Psichologiniu požiūriu tai reiškia būtiną užtikrinti tokią įtariamą ar kaltinamą psichinę būklę, kuri leistų jam geriausiai gintis. Nepriklausomai nuo to, ar jis iš tikrųjų yra kaltas ar ne, jis neturi būti įsitemęs, prislėgtas, pavargęs, pesimistiškai nusiteikęs, neturintis nei jėgų, nei ryžto gintis. Priešingai, jis turi būti pilnas jėgų, pasitikėti savimi ir būti kupinas ryžto įrodyti savo tiesą. Taikomas psichologinis spaudimas, nuo kurio TJ siekia apsaugoti asmenį, daro jam priešingą poveikį – siekia palaužti proceso dalyvio ryžtą ir gebėjimą įrodinėti savo tiesą. Toks spaudimas prieštarauja ir teisės tikslui išaiškinti tiesą, ir TJ tikslui apsaugoti proceso dalyvį nuo neigiamo poveikio jo psichinei sveikatai. Taigi šiuo svarbiu atveju teisės ir TJ tikslai sutampa. Čia nėra dilemos: ar siekti iki galo išaiškinti tiesą, ar stengtis apsaugoti asmenį nuo psichotraumuojančio teisės poveikio. Priešingai, kuo nuosekliau įgyvendinami TJ reikalavimai, tuo didesnė galimybė išaiškinti tiesą byloje.

Kitas panašus teisės ir TJ tikslų sutapimo pavyzdys – tai TJ ir procedūrinio teisingumo reikalavimų suderinamumas. Procedūrinis teisingumas apibūdina vadinamojo subjektyvaus teisingumo prielaidas³¹. Subjektyvus teisingumas – tai proceso dalyvių (taip pat ir tų, kurie neturi teisės žinių ir negali objektyviai įvertinti priimamų teisinių sprendimų teisingumo) subjektyvus įsitikinimas, kad teisėjo ar kito teisėsaugos pareigūno priimamas sprendimas yra teisingas³². Šis subjektyvus teisingumas – vienas iš svarbiausių sėkmingo teisės taikymo tikslų. Teisėjo sprendimas ne tik turi būti objektyviai teisingas. Jis turi būti suvokiamas kaip teisingas ir visų proceso dalyvių. Psichologinės procedūrinio teisingumo teorijos apibūdina prielaidas, reikalingas šiam tikslui pasiekti.

Procedūrinis teisingumas siekia užtikrinti subjektyvų teisingumo jausmą, TJ – asmens psichinę sveikatą. Iš esmės šie tikslai yra visiškai suderinami. Subjektyvusis teisingumas yra vienas iš svarbiausių psichotraumuojančių poveikį švelninančių veiksnių. Psichologiniai tyrimai atskleidė, kad suvoktas neteisingumas gali sukelti daug įvairių neigiamų padarinių³³. Pavyzdžiui, buvo nustatyta, kad tie nuteistieji, kurie manė, kad jie buvo nubausti teisingai, pasižymėjo geresne psichine sveikata, palyginti su tais, kurie vertino jiems skirtą bausmę kaip neteisingą³⁴.

Antrasis santykis – teisės ir TJ tikslų prieštaravimas. Šiuo atveju tai, ko reikalauja teisės tikslai, prieštarauja TJ tikslams. Toks santykis neretai atsiranda taikant procesinės prievartos priemones. Jų taikymo tikslas yra užtikrinti įrodymų byloje gavimą. Sulaukiant asmenį, skiriant krata jį bute ir pan. jokia būdu nesiekama išgąsdinti, priversti patikėti, kad priešintis yra beviltiška, arba priversti prisipažinti. Kaip jau buvo minėta, pagrindinis šių priemonių tikslas – užtikrinti įrodymų gavimą ir išsaugojimą. Tam, kad šis tikslas būtų pasiektas, reikia, kad: 1) šios priemonės būtų panaudotos laiku; kuo anksčiau jos bus panaudotos, tuo didesnė tikimybė, kad reikiami įrodymai bus surinkti ir išsaugoti; 2) jos turi būti įgyvendintos visa apimtimi, turi būti padaryta viskas, kas užtikrina jų veiksmingumą (pvz., krata turi būti atlikta nuosekliai, kruopščiai, visaša-

31 Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*, p. 26–31.

34 Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2003, p. 327–328.

liškai). Tačiau ir viena, ir kita prieštarauja TJ tikslams. Kuo anksčiau, nuosekliau ir visapusiškiau panaudojama procesinės prievartos priemonė, tuo stipresnis yra jos psichotraumuojantis poveikis. Šiuo atveju susiduriama su visai kitokio pobūdžio situacija. Tenka spręsti klausimą, kokias procesinės prievartos priemones pasirinkti ir kaip jas taikyti, kad būtų suderinti vienas kitam prieštaraujantys teisės ir TJ tikslai.

Dėl to šiuo atveju iškyla ir visiškai nauja vertybių „pasvėrimo“ užduotis. Ikitėsinio tyrimo teisėjas, svarstantis, duoti ar ne sankciją tam tikrai procesinės prievartos priemonei, ant vienos svarstyklių pusės turi „padėti“ bylos svarbą ir reikalingų įrodymų reikšmę, o ant kitos – skiriamos procesinės prievartos priemonės psichotraumuojantį poveikį. Negalime teigti, kad ši vertybių „pasvėrimo“ užduotis yra nauja ir neįprasta teisėjui. Toks alternatyvių vertybių „pasvėrimas“ yra kasdieninė jo ir kitų teisėsaugos pareigūnų pareiga. Skirdamas bausmę teisėjas „pasveria“, iš vienos pusės, nusikaltimo sunkumą ir žalą, o iš kitos, – švelninančias aplinkybes. Skyrybų atveju, priimant sprendimą dėl vaiko gyvenamosios vietos ir besivadovaujant vaiko interesu, teisėjas turi „pasverti“, iš vienos pusės, kiekvieno iš tėvų materialines gyvenimo sąlygas, o iš kitos – vaiko priežiūros galimybes. Pavyzdžiui, svarstydamas, su kuo turi likti vaikas, teisėjas turi kuo tiksliau ir visapusiškiau įvertinti, kiek konkrečiam vaikui svarbios geresnės gyvenimo sąlygos, o kiek – geresnė priežiūra. Šie įvertinimai leis jam pasirinkti tinkamą sprendimą.

„Pasnėrimas“ procesinės prievartos priemonių taikymo atveju iš esmės niekuo nesiskiria nuo kitų atvejų. Priimantis sprendimą teisėjas turi labai gerai įsivaizduoti ne tik naudą, kurią duotų siūloma procesinė priemonė tiesos byloje išaiškinimui. Jis turi taip pat tiksliai ir visapusiškai įsivaizduoti tą „psichologinę kainą“, kurią teks už tai sumokėti, – psichotraumuojantį poveikį, kurį patirs konkretus asmuo. Tik turėdamas visą ir tikslų šios galimos psichinės žalos vaizdą, teisėjas galės teisingai „pasverti“, ar bylos ir siekiamo įrodymo svarba pateisina neigiamus procesinės prievartos padarinius.

Išvados

1. Psichoterapinė jurisprudencija atveria tolesnes teisės humanizacijos perspektyvas, užtikrina įvairių mokslų metodų ir pasiekimų panaudojimą siekiant atskleisti neigiamą poveikį proceso dalyvių psichinei sveikatai ir imtis veiksmingų priemonių jį sumažinti.

2. Psichotraumuojantis teisės poveikis išplaukia iš pačios teisės ir jos požiūrio į žmogų esmės, visų pirma, iš teisei būdingo proceso dalyvių „nuasmeninimo“, kai realus asmenybės vaizdas pakeičiamas abstrakčiu, suprimityvintu ir neretai klaidingu teisinio „proceso dalyvio“ vaizdu.

3. Psichotraumuojančio teisės poveikio pavojus gali būti ypač didelis atskiriems asmenims arba tam tikroms jų grupėms. Tai asmenys, kurie pasižymi mažesniu psichiniu atsparumu neigiamiems poveikiams ir dėl to yra jautresni ir labiau pažeidžiami teisiniu procesu.

4. Psichotraumuojantis teisės poveikis yra universalus, t. y. gali būti patiriamas bet kokio teisinio proceso dalyvio. Nėra nė vienos teisinių procesų dalyvio pozicijos, kurią užimantis asmuo būtų visiškai apsaugotas nuo šio psichinei sveikatai neigiamo poveikio.

5. Labiausiai pažeidžiami yra tie teisinių procesų dalyviai, kurie yra procesinių veiksmų objektai – įtariamieji, kaltinamieji, nukentėjusieji, liudytojai baudžiamajame procese; ginčo šalys, liudytojai, tretieji asmenys – civiliniame procese; teisės pažeidėjai – administraciniame procese.

6. Visose teisės srityse psichotraumuojantis teisės poveikis susijęs su tuo, kad stojama būdų arba priemonių, kurios leistų sistemingai atskleisti tokį poveikį ir užtikrinti teisinių procesų dalyviams atitinkamą apsaugą (ypač tiems, kurie yra labiausiai pažeidžiami).

7. Pagrindinė kliūtis įgyvendinti TJ reikalavimus yra neaiškus teisės ir TJ tikslų santykis. Ši problema turi būti sprendžiama atskiriant situacijas, kur teisės ir TJ tikslai sutampa, nuo tų, kur jie yra skirtingi ir prieštarauja vieni kitiems. Pirmuoju, tikslų sutapimo, atveju reikia patikslinti teisės tikslus ir kuo nuosekliau įgyvendinti TJ ir teisės reikalavimus. Antruoju, tikslų nesutapimo, atveju reikia užtikrinti visapusišką TJ ir teisės ginamų vertybių (gėrių) „pasvėrimą“.

Literatūra

- Abrams, R. I.; Abrams, F. E.; Nolan, D. R. *Arbitral Therapy*. In: Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.
- Alexander, D. A.; Walker, L. G. Is my stress greater than yours? A comparison of policemen and firemen. *International Journal of Police Science and Management*. 2000, 2(4).
- Allan, A. The Past, Present and Future of Mental Health Law: A Therapeutic Jurisprudence Analysis. *Law in Context*. 2003, 20(2).
- Babb, B. A. An Interdisciplinary Approach to Family Law Jurisprudence: Application of an Ecological and Therapeutic Perspective. *Indiana Law Journal*. 1997, 72.
- Brown, J. M.; Campbell, E. A. *Stress and Policing: Sources and Strategies*. Chichester: John Wiley and Sons, 1994.
- Conroy, D. L.; Hess, K. M. *Officers at Risk: How to Identify and Cope with Stress*. Placerville: Custom Publishing Company, 1992.
- Daly-Rooney, R. A. Designing Reasonable Accommodations through Co-Worker Participation: Therapeutic Jurisprudence and the Confidentiality Provision of the Americans with Disabilities Act. *Journal of Law and Health*. 1994, 89.
- Diesfeld, K.; Freckelton, I. Mental Health Law and Therapeutic Jurisprudence. In: Freckelton, I. R.; Petersen, K. A. (eds.). *Disputes and Dilemmas in Health Law*. Melbourne: Federation Press, 2006.
- Freckelton, I. Therapeutic Jurisprudence misunderstood and misrepresented: the price and risks of influence [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-15]. <<http://www.restorativjustice.org/articlesdb/articles/9146>>.

- Hardaway, R. M. *Preventive Law: Materials on a non Adversarial Legal Process*. Anderson Publishing Company, 1997.
- International Alliance of Holistic Lawyers [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-15]. <<http://www.iah.org>>.
- International Network on Therapeutic Jurisprudence [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-09-29]. <<http://www.law.arizona.edu/depts/upr-intj/>>.
- Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Vilnius: MRU, 2003.
- Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- Kavanagh, K. Don't ask, don't tell: Deception required, disclosure denied. *Psychology, Public Policy, and Law*. 1995, 1.
- King, M. S. Applying Therapeutic Jurisprudence in Regional Areas [interaktyvus]. *The Western Australian Experience*. 2003, 10 [žiūrėta 2011-05-15]. <<http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/v10n2/king102nf.html>>.
- Köhnken, G.; Fiedler, M.; Möhlenbeck, C. Psychology and Law. In: Brewer, M. B.; Hewstone, M. (eds.) *Applied Social Psychology*. Blackwell Publishers. 2004.
- Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham: Carolina Academic Press, 1996.
- Lind, E.; Tyler, T. R. *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenu Press, 1988.
- Mawby, R. I.; Walkate, S. *Critical Victimology*. London: Sage publications, 1994.
- Owings, D. *Introduction to Psychobiology*. 3rd Edition. Pearson Custom Publishing, 2007.
- Palmer, S.; Dryden, W. *Stress Management and Counselling: Theory, Practice, Research and Methodology*. London: Cassell, 1996.
- Petrucci, C. J.; Winick, B.; Wexler, D. Therapeutic Jurisprudence: An Invitation to Social Scientists. In: *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. Carson, D.; Bull, R. (eds.). England: Wiley and Sons, 2003.
- Pruett, M. K.; Insabella, G. M.; Gustafson, K. The Collaborative Divorce Project: A Court-Based Intervention for Separating Parents with Young Children. *Family Court Review*. 2005, 38.
- Rescher, N. *Presumption and the Practices of Tentative Cognition*. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 2006.
- Rosenzweig, M.; Breedlove, S. M.; Watson, N. V. *Biological Psychology: An Introduction to behavioral and Cognitive Neuroscience*. 4th Edition. Sunderland: Sinauer ass, 2005.
- Shuman, D. W. Making the World a Better Place Through Tort Law?: Through the Therapeutic Looking Glass. *Psychology and Law*. 1993, 127.
- Slobogin, C. Therapeutic Jurisprudence: Five Dilemmas to Ponder. In: *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.
- Stolle, D. *Practicing Therapeutic Jurisprudence*. Durham: Carolina Academic Press, 2000.
- Stulberg, J. P. Facilitative Versus Evaluative Mediator Orientations: Piercing the 'Grid' Lock. *Florida State University Law Review*. 1997, 24.
- Tesler, P. H. *Collaborative Law: Achieving Effective Resolution in Divorce without Litigation*. ABA home, 2008.
- Weller, P. Human Rights, Health Rights and the Jurisprudence of Public Health Law. In: Freckelton, I. R.; Petersen, K. A. (eds.) *Disputes and Dilemmas in Health Law*. Melbourne: Federation Press, 2006.
- Wexler, D. B. An Introduction to Therapeutic Jurisprudence. In: *Essays in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1991.

- Wexler, D. *Rehabilitating Lawyers: Principles of Therapeutic Jurisprudence for Criminal Law Practice*. Durham: Carolina Academic Press, 2008.
- Wexler, D. Therapeutic Jurisprudence and its Application to Criminal Justice Research and Development. *Irish Probation Journal*. 2010, 7.
- Wexler, D. *Therapeutic Jurisprudence: The Law as a Therapeutic Agent*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1990.
- Wexler, D.; Winick, B. *Judging in a Therapeutic Key: Therapeutic Jurisprudence and the Courts*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 2003.
- Winick, B. *Civil Commitment: A Therapeutic Jurisprudence Model*. Durham: Carolina Academic Press, 2007.
- Winick, B. J. Therapeutic Jurisprudence and the Treatment of People with Mental Illness in Eastern Europe: Construing International Human Rights. *Law, International and Comparative Law*. 2002, 21.
- Winick, B. J. Therapeutic Jurisprudence Applied. *Essays on Mental Health Law*. 1997, 4.
- Winick, B. J. Therapeutic Jurisprudence. In: *Essays on Mental Health Law*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1991.
- Winick, B. Therapeutic Jurisprudence and Victims of Crime. *Victim Participation In Justice: A Therapeutic Jurisprudence Perspective*. Forthcoming [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-05-18]. <<http://ssrn.com/abstract=1102350>>.
- Zaibert, L. *Punishment and Retribution*. Ashgate, 2006; Brookbanks, W. Therapeutic Jurisprudence: Conceiving an Ethical Framework. *Journal of Law and Medicine*. 2001, 8.

THE THERAPEUTIC JURISPRUDENCE AND THE HUMANISATION OF THE MODERN JUSTICE

Viktoras Justickis

Mykolo Romerio University, Lithuania

Gintautas Valickas

Vilniaus universitety, Lithuania

Summary. *The Therapeutic Jurisprudence (TJ) is an interdisciplinary field of science focusing on traumatic effects of the modern justice upon the mental health of people participating in it. TJ aims are to reform the traditionally cold, formalistic, indifferent to human feelings and merciless justice into a new, humanistic, warm, attentive to human feelings justice. During the last two decades TJ has attracted great interest and has contributed to legal reforms in many countries. There is no doubt that TJ is about to come to this country.*

The aims of this paper are:

- *to present the TJ to the Lithuanian law community, to describe this phenomenon, and its contribution to the development of the modern law;*
- *to discuss TJ problems and its critics in the current scientific publications;*
- *to delineate directions and boundaries of its application.*

The paper reviews the current critics of TJ.

All critical reproaches can be divided in two groups.

The first one includes TJ problems that are rather natural on the current initial stage of its development. They are critics concerning problems with specifying the concept of TJ, delineating its boundaries, and its separation from akin concept developed by other disciplines.

The second one includes TJ problems that arise from the differences in aims of TJ and law. The usual situation is a conflicting relation between TJ effort to protect a human and the tendency of law to execute a psychic pressure on him. The conflict between both arises each time when a law executing officer tries to consider also TJ demands.

The paper proposes the general way of solution of this problem. It is done by specifying different situation in which difficulties are met by reconciling requirements of TJ and demands of the law.

The paper presents a new two direction concept which aims to classify problems that arise from reconciling the aims of law with the demands of TJ. In a situation when requirements of law and TJ coincide the main aim is the most consistent implementation of both. In the situation when both conflict, the aim is the full assessment of both and the accurate weighting of their comparative importance.

Keywords: *Therapeutic Jurisprudence, psychotraumatic impact of law, person participating in the legal procedures, procedural justice, mental health.*

Viktoras Justickis, Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisė, kriminologija, psichologija.

Viktoras Justickis, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Department of Psychology, Professor. Research interests: law, criminology, psychology.

Gintautas Valickas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės psichologija, procedūrinis teisingumas, streso įveika, pareigūnų atranka ir konsultavimas.

Gintautas Valickas, Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of General Psychology, Professor. Research interests: forensic psychology, procedural justice, coping with stress, officers selection and consultation.